

The խրասխ-*hraskh*, it seems, does not belong to this system.⁹⁸ In the Աշխարհագրութիւն-*Ashkharhagrout'ian*, a similar-sounding հրասխ-*hrasakh* or փարսախ-*p'arsakh* is found as a multiple of the մղոն-*mghon* (Table 1).⁹⁸ The գարեհատ-*garehat* appeared out of place to Mžik who suggested that there was a unit missing between it and the ներբան-*nerban*. In fact, the table indicates that one palm was equal to 8 barleycorns. This is comparable, for instance, to the English measures where one hand was equal to 12 barleycorns.⁹⁹

According to the Paris manuscript (Tables 4 and 7), the cubit would be equal to 3 feet, which is an unusual relationship. In the Babylonian and Hellenic measures, for example, a cubit was 1.5 feet. It is likely therefore that the data in the Paris manuscript are not coherent but consist of a collection of measures from different systems.¹⁰⁰ Taking the կանգուն-*kangoun* from Yeghvard as our base unit, we can select the following as a consistent set of measures:

Table 8 Possible values of Armenian measures in the 14th century

1 սասարէգ- <i>asparéz</i> (stadium)	=	161	m
1 կանգուն- <i>kangoun</i> (cubit)	=	53.5	cm
1 ներբան- <i>nerban</i> (step)	=	15.3	cm
1 բուռն- <i>bour'n</i> (palm)	=	7.6	cm
1 գարեհատ- <i>garehat</i> (barleycorn)	=	0.96	cm

It is not possible to arrive at a more confident conclusion on the medieval Armenian measures in the absence of a statistical survey of the dimensions of Armenian buildings similar, for example, to that conducted by Thom on pre-historic western European monuments.¹⁰¹

EDWARD GULBEKIAN

⁹⁸ Mžik (*op. cit.*, 457, 577). He suggested that the խրասխ-*hraskh* represented a Greek *plethron* of which there were, according to Heron, 45 to the mile. Heron's calculations were based on a mile equal to 7.5 stadia. Hence for a mile equal to eight stadia, this would give 48 *plethra* to the mile.

⁹⁹ Prof. A. J. E. Cave, "Barleycorn in age of metrication", *The Times* (London, 24th August, 1988), p. 13. A direct connection between the Armenian and English systems is unlikely, but it is interesting that the ratio, in barleycorns, of the English hand to the Armenian palm (բուռն-*bour'n*) is 3:2, the same as that given in Epiphanius's *Treatise on weights and measures* (James Elmer Dean, ed., Chicago, 1935, p. 69). The *garehat* was also a unit of mass, and was used by Anania as a base unit to compare foreign measures; A. G. Abrahamyan and G. B. Petrosyan (ed.), *Anania Shirakatsi, Մատենագրութիւն-Matenagrout'ian* (Yerevan, 1979), p. 328.

¹⁰⁰ Mžik (*op. cit.*, 456 ff) conjectured that it consisted of six disparate components.

¹⁰¹ A. Thom, "Statistical examination of the megalithic sites in Britain", *J. Royal Statistical Soc. A*, vol. 118 (1955), 275-295.

ՈՍԿԵՐՉՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ ԺԵ.-ԺՁ. ԴԱՐԵՐՈՒ ԸՆԹԱՑՔԻՆ

Հայ Ազգի պատմութեան բոլոր ժամանակաշրջաններէն, սկսած նախաքրիստոնէական շրջանէն մինչեւ Գ. դար, եւ է. դարէն մինչեւ մեր օրերը բազմաթիւ են ոսկերչական արուեստի մեզ հասած նմուշները: Բացառութիւն կը կազմեն Դ.-է. դարերը որոնցմէ իրեղէն ապացոյցներ չեն հասած մեզ, թէեւ Ոսկերչարու եւ հետագայ դարերու մատենագիրներուն գործերուն մէջ կան բազմաթիւ վկայութիւններ անոնց գոյութեան եւ օգտագործման մասին:

Կան պատմական շատ վերիվայրումներ, որոնցմով կը բնորոշուին որոշ ժամանակաշրջաններու իրեղէն ապացոյցներու քանակի եւ որակի տարբերութիւնները: Այդ բացառիկ ժամանակաշրջաններէն են ԺԵ.-ԺՁ. դարերը, երբ ոսկերչական իրերու արտադրութեան մէջ սակաւութիւնը եւ որակի թուլացումը ուշագրաւ է:

Վերոյիշեալ երկու դարերու պատկերը տխուր է, մասնաւորաբար Արեւելեան Հայաստանի համար, որ չէր կրնար չանդրադառնալ ժողովուրդի կենցաղի մակարդակին վրայ: Լենկ-թիմուրի արշաւանքէն եւ ահաւոր աւերածութիւններէն յետոյ սկսած Թուրք-Պարսկական պատերազմներու երկա՛ր շրջանը, երբ վերոյիշեալ պատերազմներու պատճառով տուժած ժողովուրդներէն ամէնէն աւելի հայութիւնն էր որ ունեցաւ մեծագոյն նիւթական եւ մարդկային կորուստը, կերակրելով մեծաթիւ իսլամական բանակներ, որոնք տրորեցին Հայաստանի զանազան մասերը, բռնազրաւումներով, ու ծանր տուրքեր ծանրաբեռնելով, արդէն արեւնաբամ հայութեան:

Կ'արժէ այս մասին վկայաբերել «Հայ ժողովուրդի Պատմութիւն» բազմահատորեակէն հետեւեալը՝ «Հայաստանում տեղաբաշխուած քոչուոր աւագանու տեւական ճնշման տակ իրենց քաղաքական ու տնտեսական դիրքերը օրաուր կորցնում էին նաեւ հայ Ֆէոդալական միւս գերդաստանները՝ Սաչենի Հասան Զալալեանները, Ծարի-Դոփեանները, Վայոց Ձորի ու Կոտայքի Պուռչեանները եւ ուրիշները»:

Քաղաքական իշխանութեան աստիճանական վերացմամբ որոշ նոր դերեր վիճակուած են Հայ Եկեղեցիին, երբ՝ «Հայ Ֆէոդալական տները վերացմանն ու նրանց տիրոջութեան բռնազրաւմանը գուզընթաց, Եկեղեցին աստիճանաբար իր վրայ էր վերցրել նաեւ հայ ժողովուրդի ներքին գործերի տնօրինման պարտականութիւնը, մի հանգամանք, որ հաշուի էին առնում նաեւ օտար տիրակալները»:

Հայ հոգեւորականութեան կատարած դրական դերի մասին կը վկայէ նաեւ հետեւեալը՝ «... պետութեան մասնատակաւ վարիչները սիրաշահում էին Հայ հոգեւորականութեան ազդեցիկ շրջաններին՝ Եկեղեցու արտօնութիւններն ընդարձակելու, նուէրներ բաշխելու...» եւայլն: «Հայ Եկեղեցու պաշտօնեաներն ու նրանց կալուածքները ազատուած են եղել մի շարք ծանր հարկերից ու տուրքերից»³: Անհրաժեշտ է Հայ հոգեւորականութեան վերապահուած այս լրացուցիչ դերը դրականօրէն գնահատել, նկատի ունենալով որ այսպէսով որոշ չափով կը պակսէր ազգային հարստութեան արտահոսքը դէպի օտար տիրակալներու գանձատուները:

Կան պատմական վկայութիւններ այն մասին, որ Հայ Եկեղեցին կը պաշտպանէր հայ աւատապետերու կալուածները, ընդունելով զանոնք իր պաշտպանութեան ներքոյ: Այս մասին ունինք նաեւ տեղեկութիւններ, ուր կ'ըսուի՝ «Հայ Եկեղեցական կալուածատիրութեան համար ստեղծուած համեմատաբար նպաստաւոր այս պայմաններն ի նկատի ունէին հայ Ֆէոդալական (աւատապետական) տների սակաւագօր ներկայացուցիչները, երբ ԺԴ.-ԺԵ. դարերում ենթակայ վանական հաստատութիւնների իրաւասութեան տակ էին դնում իրենց ընտանիքին պատկանող կալուածները»:

¹ Հայ ժողովուրդի Պատմութիւն, հատոր IV, Հայաստանի Գ. Ա. հրատարակչութիւն, Երեւան, 1972, էջ 61: Լ. Ս. Սաչիկեան, Հայաստանի վարչակարգը եւ սոցիալ-տնտեսական յարաբերութիւնները XIV-XV դարերում:

² Նոյն, էջ 64:

³ Նոյն, էջ 64-65:

վանական այդ հաստատությունների գլուխ կարգելով մերձաւոր ազգականներին: Եւ այսպէս կեանքի է կոչուում մի նոր տերմին (բառական կառոյց) Պարոն-Տէր, որը տրուում էր բոլոր այն հայ կալուածատէր ֆէոդալներին (աւատապետ), որոնք շարունակուում էին տիրել իրենց հայրենական կալուածներին մի մասին՝ լինելով միաժամանակ եւ «պարոն» (այսինքն աշխարհիկ իշխան) եւ «Տէր» (այսինքն հոգեւոր առաջնորդ)⁴:

Կարելի է երկար թուել անունները այն Պարոն-Տէրերուն որոնք կաթողիկոսներ էին՝ Աղթամարի ու Գանձասարի, Սիւնեաց եպիսկոպոսներ, Վայոց Ձորի, Սանահնի եւ Հաղբատի վանքերու առաջնորդներ եւ այլն: Կը կարծեմ որ հայոց մէջ տարածուում գտած այն սովորութիւնը, երբ տասը-քսան սերունդներ շարունակաբար քահանայ կը ձեռնադրուէին, առաջացած էր Պարոն-Տէրութեաւ աշխարհական իշխանները յաճախ կը ստիպուէին իսլամութիւն ընդունել, փրկելու համար իրենց եւ հարազատներու կեանքը: Այդպիսի քահանայական գերդաստաններ վստահօրէն իշխանական սերունդէ էին:

Գալով ձեռարուեստներուն, ինչպէս միշտ, տուեալ ժամանակաշրջանի հայ արհեստաւորները եւս շատ մեծ համբաւ կը վայելէին, որոնց մասին եւս կան վկայութիւններ՝ «ԺԳ. Պարերի հայկա-տարբեր մասնահիւղերի արհեստաւորներ՝ աղեգործ, աղեղող, արծաթագործ, բրուտ, գդակկար, դաբաղ (կաշեգործ), դանակագործ, դարբին, դերձակ, խազազ (մետաքս մշակող), կերպասագործ, կօշկակար, կտաւագործ, հիւսն, ճարտարապետ, ճոն (մուշտակ պատրաստող), մազման (մազ բանագործ, ջուլհակ, քարգործ, քսակկար եւ այլն)⁵: Կը պարզուի որ հակառակ Հայաստանի մէջ հանջին, երկրի մէջ իր գոյութիւնը կը շարունակէր մասնագիտացած հայ արհեստաւոր դասակարգը, իսկ նոյն ժամանակաշրջանին քոչուոր եւ խաշնարած տիրող (իսլամ) դասակարգը ամէնուրեք խիստ կարիքը ունէր հայ արհեստաւորներու բարձրորակ արտադրանքին իր անհրաժեշտ հոգալու համար:

Մեզ յայտնի է հայ ժողովրդի կենսամակարդակը տուեալ ժամանակաշրջանին, սակայն նկատի ունենալով որ «Մեծատուն քաղաքացիների կեանքն ու գոյքը անապահով էր ոչ միայն քարաւա-նային ճանապարհների վրայ, այլ եւ իրենց հայրենական յարկի տակ: Երկրի բռնաւոր ու ազատ տէ-րերը միջոցի առաջ կանգ էին առնում շորթելու համար իրենց քիչ թէ շատ հարուստ հպատակների ունեւորներ չէին համարձակել ցոյց տալ իրենց հարստութիւնը: Անշուշտ այսպիսի պայմաններու տակ մարդիկ քիչ անգամ գոհարեղէններ կը գնէին ու կը կրէին եւ անոնք առ հասարակ պահուած կը մնային տուներու թաքստոցներուն մէջ կամ կը գործածուէին միայն սահմանափակ հաւաքոյթ-ներու ընթացքին: Այս երեւոյթը էր քաջալերելի աշխարհիկ զարդերու արտադրութիւնն ու վա-ճառքը:

Ընդունուած ճշմարտութիւն մըն է այն, որ ոսկեայ զարդերը երկար չեն մնար ընտանիքներու մօտ, եւ այս պատճառով թանգարաններու մէջ շատ քիչ են ընտանեկան աշխարհիկ զարդերը: Այս երեւոյթին գլխաւոր պատճառն այն է, որ շատ անգամ, նոյնիսկ ունեւոր մարդիկ, դրամի կարիքէն դրդուած, իրենց ոսկեայ զարդեղէնները կը վաճառեն ոսկերիչներու, որոնք զանոնք հալեցնելով կը պատրաստեն նորերը, արդիական ոճով: Իսկ հնագիտական պեղումներէ յայտնաբերուած զար-դեղէնները, որոնց մեծ մասը գոնէ հազարամեակի մը հնութիւնը ունին եւ վերջին հարիւրամեակի պեղումներու արդիւնք են, շատ աւելի մեծարժէք եւ մեծաթիւ են թանգարաններու ցուցափեղ կե-րուն մէջ, քանի որ դարերով ոչ մէկ շփում չեն ունեցած մարդոց հետ:

⁴ Նոյն, էջ 66:
⁵ Նոյն, էջ 70-71:
⁶ Նոյն, էջ 72:

Հաւանաբար վերոյիշեալ պատճառով եկեղեցական իրերը եւ ձեռագրակազմերը, որոնց ջախջա-խիչ մեծամասնութիւնը Աւետարանի կազմեր են, եւ որոնց վաճառքը խիստ արգելուած է, գոր-ծածուած են երկիւղածութեամբ եւ խնամքով: Անոնցմէ շատեր մեզ հասած են քիչ վնասուած վի-ճակի մէջ: Անհրաժեշտ է նաեւ նկատի ունենալ բոլոր եկեղեցապատկան շէնքերու մէջ տիրող յարա-բերական ապահովութիւնը:

Տուեալ երկու դարերէն (ԺԵ.-ԺԶ) մեզ հասած իրերէն ժամանակագրական կարգով հնագոյնը Գրիգոր Տաթեւացիի կողմէ 1374-ին ընդօրինակուած եւ Պաշտօնը Արեւիկայ Կեսարացիի նկա-րագրուած Աւետարանն է, որ մօտաւոր անցեալին խիստ կերպով կը պահուէր էջմիածնայ Տաճարի Պորանին ետեւի գանձարանը (որպէս թիւ 96 ցուցանմոյշ), իսկ ներկայիս կը ցուցադրուի նոյն վան-քի նորակերտ թանգարանին մէջ եւ իր ոսկեպատ կազմով եզակի արժէք կը ներկայացնէ:⁷

Մեզ յայտնի է թէ ինչպէս Դարանաղեաց գաւառի Սեպուհ լեռան Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Անա-պատէն, ուր կաշին (մագաղաթը) պատրաստուած է Տաթեւացիի ուսուցիչ Յովհաննէս Որոտնե-ցիի ձեռքով, այս Աւետարանը հասած է Տաթեւի վանքը, ուր գայն կը գտնենք 1920 թուի վեր-ջերուն: Հայաստանի կարճատեւ անկախ Հանրապետութեան վերջին օրերուն, Զանգեզուրի դի-մադրութեան ղեկավար Զորավար Գարեգին Նժդէհ, ընդդիմադրութեան վերջաւորութեան, հա-մաձայն Պարսկաստանէն ներգաղթած հայերու բերանացի վկայութիւններուն, վերոյիշեալ Աւետա-րանը իր հետ կը տանի Թաւրիզ եւ գայն կը յանձնէ Պարսկաստանի Ատրպատականի առաջնորդ Ներ-սէս Արքեպիսկոպոս Մելիք-Թանգեանին: Սոյն Աւետարանը մի քանի անգամ կը վաճառուի հայ մեծատուներու, պայմանաւ որ որոշ ժամանակ գայն վայելելէ յետոյ ետ վերադարձնեն Ազգային Իշխանութեան, այսպէսով ապահովելով զգալի գումար մը եկեղեցւոյ եւ դպրոցի բարեկարգման համար:

1946-ի ներգաղթի ընթացքին Մելիք-Թանգեան Արքեպիսկոպոս վերոյիշեալ ոսկեպատ կազմով Աւետարանը կը յանձնէ Պարսկաստանէն ներգաղթող վստահելի հայ անձնաւորութիւններու, որոնք գայն կը տանին Գեղորգ Զ. Կաթողիկոսին, Ս. էջմիածին: Սոյն տողերու հեղինակը առիթը ունեցած է հինգ անգամ չափազերելու եւ շատ մանրամասնօրէն զծանկարելու վերոյիշեալ Գրիգոր Տաթեւացիի Աւետարանի կազմը (նկ. 1): Ընդառաջելով Գ. Ա. Արուեստի Ինստիտուտի Տնօրէնութեան խնդրանքին, Վեհափառ Վազգէն Ա. յատուկ արտօնութեամբ թոյլ տուած է որ իր գրասենեակին մէջ նկարեմ սոյն ոսկէ կազմը:

Վերոյիշեալ կազմի երեսպատման Ա. եւ Բ. կողերը եւ փականը կատարուած են գծային միջին խորութեամբ փորագրութեան միջոցով: Այսպիսի փորագրական աշխատանքի չենք հանդիպած Հայաստանի հնագոյն շրջանի ոսկերչութեան մէջ: Սակայն մրճահարման եւ դրուագիչի միջոցով կատարուած ուղիղ գիծերով գաւաթներու⁸ եւ այլ զարդերու ծանօթ ենք Նախաքրիստոնէական Հայաստանի մէջ կատարուած արծաթագործական աշխատանքներէ: Մրճահարման եւ դրուագիչի միջոցով կատարուած փորելի գծիկները կրնանք նկատել ապագայ ուղիղ, դարձադարձիկ եւ այլ ձեւերով կատարուած գծային փորագրութիւններու նախաքայլերը, երբ դեռ Երկաթի դարի սկզբը-նական շրջանն էր եւ պողպատի մշակումը չէր հասած բարձրորակ փորագրական գրիչներու պատրաստման անհրաժեշտ մակարդակին: Իսկ միջին դարերուն արդէն պողպատեայ զէնքերու եւ գործիքներու պատրաստութեան մետաղը հասած էր իր գազաթնակէտին, որոնց լաւագոյն նմոյշ-ներն էին Դամասկեան սուրերը:

Շատ բնական կը նկատենք որ նոյն ժամանակաշրջանին զարգացած ըլլայ նաեւ բարձրորակ փո-րագրական գրիչներու (burin) արտադրութիւնը, որոնց գործածութեամբ կարելի եղած է փորա-գրել Տաթեւացիի Աւետարանի ոսկեայ երեսպատման նման բարձրորակ գործեր:

⁷ Հայկ Տէր Ղեւոնդեան, Գրիգոր Տաթեւացու Մատենի կազմի մասին, Պատմա-Ինստիտուտական Հանդէս, Երեւան, 1965 No. 1, էջ 266:
⁸ Հայկ Տէր Ղեւոնդեան, Ոսկերչական իրեղէններ եւ անոնց գործածութիւնը Հայաստանի մէջ Նախաքրիստոնէական շրջանին. Բազմալէպ, Ս. Ղազար 1982, vol. COL, No. 1-2, էջ 11, նկար 1^ա, 1^բ:

Կազմի կոնակի շղթայակերտ կառույցը շատ բնորոշ է հայկական ոսկերչական-արծաթագործական արուեստին, որոնց նմուշներուն կը հանդիպինք հետագայ դարերու կազմերու երեսապատման մէջ⁹: Տեղին է, որ համառօտ նկարագրութիւն մը տանք, հետեւելով մեր գծագրութեան: Աջէն ձախ՝ Ա. կողի վրայ փորագրուած է Քրիստոսի խաչելութիւնը (չափեր՝ 13.7 x 4.7 հզմ.), ձախին՝ (դի-երեւոյր ոսկերտութիւնը կը խորհրդանշեն Արամի գերեզմանը, համաձայն կրօնական պատկերագրութեան: Անցնելով երեսապատման շղթայակերտ կառույցը, Բ. կողի վրայ, որ այս ձեւագրակազմի գեղարուեստական տեսակէտէն ամէնաարժեքաւոր մասն է, փորագրուած են Յովհաննէս Որոտորոնք ընդօրինակուած են Ուչատուր Աբեղայի մանրանկարէն (նկ. 2): Երկու կողերու մարդկախորանկուն գրչով փորագրութիւնը կը տարբերէ խորը (fond) խորհրդանշող մակերեսէն: Դոնակը (13.7 x 4.7 հզմ.), նախորդ մասերու նման մօտ 0.6 հզմ. հաստութեամբ ոսկիի վրայ փորագրուած է երկու հրեշտակներու մէջտեղ կախուած դաստակերտով, կեղերուն՝ Քրիստոսի դիմանկարը:

Թագերու գործածութիւնը պատարագի ընթացքին յարաբերաբար նորամուծութիւն մըն է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ: Կը կարծեմ թէ այս է պատճառը որ Յ. Որոտնեցին եւ Գր. Տաթևացին ո՛չ մանրանկարի ո՛չ ալ կազմի երեսապատման մէջ թագ կը կրեն, առաջինը՝ գլխաբաց, իսկ երկրորդը՝ ծաղկազարդ վեղարով: Կիլիկեան Հայ Թագաւորութեան անկումէն յետոյ, թագ կրելու սովորութիւնը հաւանաբար աստիճանաբար ներմուծուած է Կիլիկիայէն¹⁰ Հայաստան, քանի որ Կիլիկիոյ մէջ այդ սովորութիւնը, երկար բանավէճերէ յետոյ, մօտ հարիւրամեակէ մը ի վեր գոյութիւն ունէր, թէև ո՛չ ամէնուրեք: Արդեօք հայ Թագաւորութեան անկումէն էր պատճառը որ Հայ Եկեղեցին արտօպարտականութիւններու փոխանցումը կրօնական իշխանութեան որոշ իրաւունքներու եւ կաթողիկոսները «Վեհափառ» տիտղոսով կը պատուէ:

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը որ Գր. Տաթևացիի ձեռագիր մատենի ներսի 329^թ էջի վրայի Որոտնեցիի եւ Տաթևացիի կերպարներու (նկ. 2) եւ ոսկեպատ պահպանակի (երեսապատման) վրայի նոյն անձերու դէմքերը եւ տարազները շատ նման են իրարու, կրնանք ենթադրել որ կազմի պահպանակի ոսկեպատումը կատարուած է 1400-1405 թուերու միջեւ, Գր. Տաթևացիի կենդանութեան¹¹: Համոզուած եմ որ վերոյիշեալ ոսկեպատ պահպանակը ժ.Ն. դարու սկզբի գործ է, նկատի ունենալով որ փորագրուած է մանրանկարի հետեւողութեամբ եւ կարելի է եզրակացնել, որ այն կատարուած է Ուչատուր Աբեղայ Կեսարացիի ձեռամբ, գիծերու նոյն ներդաշնակութեամբ: Շատ հաւանական է որ Ուչատուր Աբեղան, բացի մանրանկարիչ ըլլալէն, նաեւ փորագրիչ վարպետ էր:

Նոյն վանքի գանձատան մէջ անցեալին կը պահուէր (այժմ էջմիածնայ Ալեք Մանուկեան թանգարան) ձեռագիր Աւետարան մը (նկ. 3), գրուած 1484 թուին Վանի Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ մէջ, ոսկեպատ պահպանակով: Ի հակադրութիւն նախորդ՝ Գր. Տաթևացիի փորագրագարդ ոսկեպատման եւ ոսկերչական արուեստին բնորոշ իր շատ մը ստորագրելիներով, վերոյիշեալ երկրորդ կազմի պահպանակը կատարուած է միայն գրուագրումով: Այս ոճային ամբողջութիւնը մեծ արժանիք մը պիտի նկատէի, եթէ կազմի երեսապատման աշխատանքի զարդանկարներու գծագրութիւնը հապճեպ կատարուածի դրոշմը չլիքը եւ ամբողջութեամբ մանրանկարչական գործերէ ընդօրինակուած չըլլար: Այն հանգամանքը որ Ա. եւ Բ. կողերը, ինչպէս նաեւ փականը ամբողջութեամբ ոսկիով պատրաստուած է, իսկ կոնակը արծաթակերտ ոսկեգոծուած է, ցոյց կու տայ այն, որ կոնակի դրուագման նուրբ աշխատանքը հետագայի նորագութեան արդիւնք է: Ոսկեպատմանը, որոնց ոսկին դրուագումէ յետոյ շիկացուած է, աճապարանքի պատճառով, տեղի

⁹ Մաշտոցի անուան Մատենադարան, Երևան, Երեսապատում թիւ 5636, 5637, 5656, 7618 եւ այլ ձեռագրակազմերու:
¹⁰ Հր. Վ. Հացունի, Պատմութիւն Հին Հայ Տարազին, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1923, տե՛ս ընդհանուր ծանօթութիւնը, էջ 311-321:
¹¹ Arnold Whittick, Symbols, signs and their meaning and uses in design. London, 1971, page 135.

տուած է փականի ոսկիի կոտորուածքներուն եւ կոնակի մասի ամբողջական նորոգումին, ուր վերջին անանուն ոսկերիչը ուզած է ցոյց տալ իր գերագանց վարպետութիւնը եւ յաջողած է իր նպատակադրումին մէջ: Երկու կողերու վրայ կեղերուն մամլուած եւ շատ նախնական ձեւով փորագրուած է Մարիամ Աստուածածինը եւ Յիսուս Մանուկը:

Ա. կողի շրջագարդի վերելի եւ ներքեւի շարքերու վրայ տուեալ անկումային ժամանակաշրջանի բնորոշ, թեթեւ բարձրաքանդակ գիրերով գրուագուած է՝ «տ(ու)փս յ(ի)չ(ատա)կ է Ո(ո)չա(յ) Միգ(ի)դին Յ(ո)վ(հան)ն(է)ս(ին), Թ(ա)մին Բ(է)կիս լը որդուն» (նկ. 4), իսկ Բ. կողի նոյն մասերուն վրայ, նոյն ոճի տառերով գրուագուած է՝ «Ո(ո)չա(յ) Ս(ա)րգիս, Ո(ո)չայ Գր(ի)գ(ո)րն» (նկ. 5): Դոնակին (փական) վրայ, խորունկ գծային փորագրութեամբ կայ հետեւեալ արձանագրութիւնը՝ «Ո(ո)չայ Ա. (ե)տ, Ո(ո)չայ Ա. (կ)ս (կ)ամ Ա. (ե)տիս», Ո(ո)չայ Ս(ա)Քար յաղօթան» (նկ. 6): Երեւանի Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Մատենադարանի մէջ կը պահուի Ո.Ո. 6776 ձեռագիրը, որուն արծաթեպատ պահպանակը գրուագուած է Վանայ մէջ եւ աշխատանքի ոճը շատ նման է վերոյիշեալ ոսկեպատ պահպանակի ոճին: Կրնանք ամենայն վստահութեամբ էջմիածնայ Վանքի ոսկեպատ պահպանակը նկատել Վանայ աշխատանք, հաւանաբար նոյն վարպետ ոսկերիչի ձեռամբ կատարուած:

Հայկական աւանդական խաչածեւի ինքնուրոյն մեկնաբանութիւն մըն է էջմիածնայ վանքի թանգարանի Ո.Ո. 105 խաչը, որ իր ընդհանուր շրջագծով հայկական խաչի թեւերու բացառիկ գծագրութիւն մը ունի: Ինչպէս գիտենք հայկական գեղեցկագոյն խաչերը քանդակուած են խաչքարերու վրայ, որոնց լաւագոյններէն է քանդակագործ Վարպետ Մովսիկի 1308 թուի խաչքարը որ այժմ կը պահուի Ս. էջմիածնայ մէջ (նկ. 7) եւ ունի հայկական դասական խաչերու բոլոր ստորագրելիները: Այս խաչքարի խաչը որպէս նմուշ ընդունելով, կրնանք բաղդատել մեր վերոյիշեալ խաչի հետ, միշտ ի մտի ունենալով նիւթը՝ արծաթը:

Վերոյիշեալ արծաթակերտ խաչը, հաւանաբար սկզբնական շրջանին, գործածուած է որպէս լանջախաչ, նկատի ունենալով չափերը (11 x 12 x 1.4 հզմ.): Ան կը տարբերի խաչքարերու կեղերոնի խաչերու աւանդական ձեւերէն իր թեւերու երկու կողմերու ուղղածիգութեամբ, փոխանակ խաչքարերու մեծամասնութեան դէպի ներս դարձած կորութեան: Ինչպէս յայտնի է, խաչքարերու վրայի խաչերը ընդհանրապէս շրջանակուած են երկով մը, որ ամէն մէկ թեւի երկու կողերէն երեքական շրջանակներ կազմելով, կը շարունակուի դէպի յաջորդ թեւը, կազմելով 24 դարձուածքներ:

Մեր տրամադրութեան տակ գտնուող սոյն խաչին վրայ (նկ. 8) տուեալ դարձուածքները փոխարինուած են կը որ գնդիկներով, պահպանելով սոյն միջոցով ազգային աւանդական խաչածեւը: Թեւերու վրայի նուրբ գուգալար պարանները, որոնք անցեալին կազմած են ներդաշնակ զարդաձեւերու ցանց մը, այժմ տիրապետուած են գնդիկներու ոչ ներդաշնակ յաւելումներով եւ հինգ դաճակներու ցանց մը, այժմ տիրապետուած են գնդիկներու ոչ ներդաշնակ յաւելումներով եւ հինգ ալյազան ակներով, որոնք որոշ չափով կը պահպանուին հպումներու մաշցողիչ հարուածներէն, այլագան ակներով, որոնք որոշ չափով կը պահպանուին հպումներու մաշցողիչ հարուածներէն, իրենց շրջապատող գնդիկներու շնորհիւ: Զուգալար նուրբ պարաններու որոշ մասերու մաշուածութիւնը կը փաստէ խաչի երկարատեւ օգտագործումը եւ հինգ ակներու երկա՛ր ժամանակ յետոյ տեղադրուած ըլլալու իրականութիւնը, զարդարուած խաչի զուգալար պարանները աւելի մեծ վնասէ փրկելու համար: Այս խաչի մեծագոյն արժանիքը կը կայանայ ընդհանուր շրջագիծի աւելի պարզ եւ ոսկերչական գիտարուեստի յարմարուելու ընդունակութեան մէջ:

Տուեալ դարերու գոյալիճակի ճշմարիտ պատկերացումը կու տայ էջմիածնայ վանքի թանգարանի (անցեալին Ո.Ո. 432) ցուցանմուշներէն հանդիսացող թագը (կամ սաղաւարտ) իր աղքատիկ կառուցով (նկ. 9), միօրինակ կրկնութիւններով եւ ժամանակի ու նիւթի խնայողաբար օգտագործման հետ կապուած գիտարուեստով: Սոյն թագի ընդհանուր շրջագիծը մեզ նախագուշակել կու տայ ապագայի շատ աւելի հարուստ ու շքեղ տարբերակներու նախնական ձեւը: Թագի ընդհանուր տայ ապագայի շատ աւելի հարուստ ու շքեղ տարբերակներու նախնական ձեւը: Թագի ընդհանուր շրջագիծը ո՛չ մէկ կապ ունի հին հայկական ո՛րեւէ թագատեսակի կառուցի հետ եւ կարելի է համեմատել արեւմտաեւրոպական աշխարհիկ ու կրօնական թագերու ընդհանուր կառուցին հետ:

Թագերու սաղաւարտէ յառաջանալու մասին կը կարգանք հետեւեալը՝ «Արդի թագերը, որոնք համադրութիւններ են պատկի եւ միջնադարեան սաղաւարտի, կրողին կուտան բարձրութիւն եւ արժանավայել տեսք մը»¹¹:

¹¹ Տե՛ս նախորդը:

Սոյն թագի ստորոտի եւ վերեւի ծածկոյթի հանդիպման գծի կիսակլոր գնդիկաչարերու ուղուքանման ձեւերու միջեւ կան շատ նուրբ եւ թեթեւ արծաթեայ թերթերու վրայ քանդակուած 12 մարդկային կերպարանքներ՝ աղօթքի դիրքով, գլուխներու շուրջ լուսապսակով: Պիտի փորձուէինք ենթադրել որ վերոյիշեալները կը խորհրդանշեն 12 Առաքեալները, սակայն երբ նկատի ունենանք, որ մեր տեսած բոլոր նկարներուն եւ քանդակներուն մէջ, անոնք իրարմէ տարբեր շարժումներ ու կեցուածքներ ունին, մանաւանդ չորս աւետարանիչները իրենց խորհրդանշչերով, կը հասնինք այն եզրակացութեան, որ այս աշխատանքը կատարող արծաթագործը, ինչպէս նաեւ պատուիրատուն, կատարելապէս անծանօթ եղած են Գրիստոնէական պատկերագրութեան, եւ աշխատանքը կատարուած է զուտ հաւատքի մղումով: Ինչպէս վերեւի ծածկոյթի վրայի չորս զարդաքանդակները, տասներկու մարդկային կերպարանքները եւ թաւիչի վրայ ամրացուած են կիսակլոր գլխանի գամերով: Գազաթի խաչը եւս չունի ազգային նկարագիր եւ ժՆ.-ԺՁ. դարերուն ամէնուրեք գործածուող խաչաձեւերէն մէկն է: Հետագային ժՆ.-ԺԸ. դարերէն է որ ունինք շատ աւելի ճաշակաւոր թագ-սաղաւարտներ, ազգային ոճի օգտագործման աստիճանական յաւելումներով:

Հարուստ երեսակայութեան եւ ճոխ զարդարուեստի գործ մըն է Մատենադարանի թիւ 3033 ձեռագրի պահպանակը (նկ. 10), թէեւ այս գործին կը պակսին յստակ գծագրութիւնը եւ որակաւոր գիտարուեստը: Աշխատանքը արագ աւարտելու տենչանքը կամ նիւթին տիրապետելու անկարողութիւնը պատճառ դարձած են, որ գործը դիտողին վրայ քայքայիչ տպաւորութիւն թողու: Ա. կողի կեդրոնը Մկրտութեան տեսարանն է, ամպերու մէջէն երեւցող Ս. Հոգիի կերպարով, սակայն այս բոլորի մէջ մարդակազմական չափակցութիւնները ա՛յնքան խախտուած են, որ շուրջի զարդանկարները, իրենց բոլոր թերութիւններով, անհամեմատ աւելի յստակ ու գեղեցիկ կ'երեւան եւ կը ներդաշնակուին չորս անկիւններու հրեշտակներու կերպարներուն հետ: Ափսո՛ս, որ այս ուժեղ մտայնացումով պատրաստուած պահպանակը, իր թոյլ գիտարուեստով կը խանգարէ գործի գրաւչութիւնը եւ միայն շուրջի գծագրութիւնն է, որ որոշ չափով ներդաշնակութիւն կը ստեղծէ:

Գեղեցկատեսիլ քրոցի (քրոցանի) մը վերեւի կլոր մասը, որ իր կատարման ոճով եւ գծագրութեամբ կրնանք ժՁ. դարու գործ նկատել, էջմիածնայ Վանքի Թանգարանի գեղեցկագոյն գործերէն մէկն է (նկ. 11): Համաձայն թանգարանի ցուցափեղկի գրութեան, քրոցի կեդրոնի թուչունը «ճաճանչաւոր արծիւ» կը կոչուի: Արծիւի եւ աղաւնիի ձեւերու այս խառնուրդը կատարուած է մեծ ճշդութեամբ, մաքուր եւ յստակ գիծերու ճաշակաւոր դասաւորումով, պարզելով հաճելի տեսարան մը իր շուրջի ուղուքաչարով եւ ճաճանչներով: Արդեօ՞ք, ոսկերիչը ուզած է առասպելական թուչունի ձե՞ւ մը ստեղծել ուժի եւ բարութեան միաձուլումը արտայայտելով: Մտապատկերացումներու թուիչքին համար ասպարէզը բաց է, քանի որ յստակ բացատրութիւն մը չունինք մեր տրամադրութեան տակ: Յանկալի պիտի ըլլար տեսնել այս քրոցը իր սկզբնական, ամբողջական տեսքով, քանի որ դրուագուած «արծիւ»ը միայն մէկ մասն է քրոցին: Հաւանաբար այդ պարագային հնարաւորութիւնը ունենայինք բացատրութիւն մը գտնելու այս առեղծուածային «արծիւ»ի մասին:

Արծաթեայ ձեռագրակազմ մը (պահպանակ) ժՆ. դարէն (1496), որուն Ա. կողի հեղինակներն են ոսկերիչներ՝ Աքանդար եւ Շահդուբաթ¹², Բ. կողի կեդրոնը, այլ հետագայ նուիրատուութիւններու մէջտեղ, ունի շատ ինքնատիպ խաչ մը (նկ. 12), հաւանաբար կերտուած ոչ աւելի ուշ քան ժՁ. դարու վերջերը: Մեր յիշատակած նախորդ խաչի (նկ. 8) նման այս եւս ձեւերու պարզացման եւ դիւրացման փորձ մըն է եւ աւելի պիտի պատշաճէր քարէ քանդակի վրայ, իր ուղիղ գիծերու շեշտուած կառոյցով:

Վերոյիշեալ բոլոր իրերը կը վկայեն այն աններդաշնակ վերիվայրումներուն մասին, որոնց ենթարկուած է ոսկերչութիւնը Հայաստանի մէջ ժՆ.-ԺՁ. դարերու ընթացքին: Գործեր որոնք կը կրեն ժամանակի կենցաղի անհանդարտ դիմագիծը, իրենց որակներու այլազանութեամբ:

¹² Հայկ Տէր Լեւոնդեան, Հայ արուեստի հազուագիւտ բեկոր մը ժՆ դարէն: Հանդէս Ամսօրեայ, 1983, թիւ 7-12, էջ 407, Վիեննա:

Անժխտելի՛ է այն մեծ դերը որ կատարած է Հայ Եկեղեցին իր ժողովուրդի գոյապայքարի ընթացքին, եւ մանաւանդ հայութեան ամէնէն վտանգուած դարաշրջաններէն՝ ԺՆ.-ԺՁ. դարերուն: Ծնորհիւ իրենց վայելած որոշ անձեռնմխելիութեան, Հայ Հոգեւորականութիւնը կատարած է ազգապահպանման եւ ազգային արուեստներու քաջալերման այն մեծ դերը, որ բնականոն պայմաններու տակ պիտի կատարէր աշխարհական ազնուապետական իշխանութիւնը:

Հայ ազնուականութեան որոշ մասը, ապաստանելով վանքերու մէջ, վստահօրէն պահած էր մեկենասութեան սէրը, նոյն վանքերու մէջ քաջալերելով քանդակագործութիւնը, գրչարուեստը, մանրանկարչութիւնը եւ ոսկերչութիւնը: Արուեստագէտներու եւ բարձրորակ արհեստաւորներու որոշ մասը, խուսափելու համար կենկթիմուրի եւ իր դաժան յաջորդներու բռնի իսլամացումէն ու բռնագաղթներէն՝ դէպի Միջին Ասիա եւ այլուր, որպէս միակ յարաբերական ապահով ապաստան, ունէին վանքերը եւ եկեղեցապատկան կալուածները: Այս միջոցով փրկուած էին բռնի տեղափոխութենէ եւ աւելի ապահով միջավայրի մէջ կրնային շարունակել իրենց արուեստները: Վերոյիշեալ բազմաթիւ վանքերու մէջ տիրող յարաբերական ապահովութեան շնորհիւ է, որ ստոյգ կորուստէ փրկուելով մեզ հասած են այս յօդուածին նիւթ կազմող սակաւաթիւ ոսկեայ եւ արծաթեայ իրերը:

Հայկական արծաթագործութեան մէջ տիրապետող, դրուագման եւ ցանցկենսապատման գիտարուեստներէն զատ ժՆ. դարու Գրիգոր Տաթեւացիի Աւետարանի պահպանակի փորագրագործումը, որ նախորդ դարերու աշխատանքներուն վրայ կը պակսի, նորարարութիւն մը կրնանք նկատել:

Տաթեւացիի եւ իր ուսուցչին՝ Որոտնեցիի մանրանկար կենդանագիրերու, եւ անոնց հետեւողութեամբ փորագրուած պահպանակը մեզ կը մատակարարեն հիանալի նմոյշներ հայկական պատարագի հնագոյն զգեստաւորման:

Որպէս դրուագման աշխատանք քննադատելի է Վանայ Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ Աւետարանը, իր ամբողջութեամբ մանրանկարչութենէ սերած զարդանկարներով: Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ որ մետաղներու դրուագիչը ունի իր իւրայատուկ հարուածները, որոնց համար պէտք է նկարել ու քանդակել այնպիսի զարդանկարներ, որոնք ունենան գործիքի հնարաւորութիւններուն համապատասխան զարձարձիկ շարժումներ, որոնք օգնեն բարձրութիւններու ստեղծման: Իսկ եթէ դրուագումը կատարուի թղթի կամ մագաղաթի նման տափակ նիւթերու համար նկարուած զարդանկարներով, այն ժամանակ աշխատանքը կը տուժէ իր մետաղայնութենէն եւ չի՛ կրնար արտայայտել մետաղի բնորոշ կոթողայնութիւնը, դառնալով նիւթին անհարազատ ձեւերու արտայայտիչ թոյլ գործ մը: Այս երեւոյթը չի՛ կրնար արտայայտել նպատակը, որ է՝ թող նեղ դիմացկունութեան եւ ապահովութեան տպաւորութիւնը: Գալով նոյն Աւետարանի գիրերուն, անոնք չեն թողուր հայկական ընդհանուր արուեստին մաս կազմող, Կիլիկեան դպրոցի արծաթապատ դրուագումներու արձանագրութիւններուն յստակ եւ գեղեցիկ տպաւորութիւնը: Այս երեւոյթը ցոյց կու տայ շտապողականութիւն եւ անհանգիստ հոգեկան ապրումներ, որոնք արդիւնք են ժամանակի անկայուն գոյափոխականի:

Ուշերու ստեղծագործական՝ նոր ձեւերը արդիւնք են կրօնական կեանքի զարգացման, ուր հաւածանքը, ինչպէս միշտ, ժՆ.-ԺՁ. դարերու Հայաստանի մէջ եւս, ստեղծած է հաւատքի, ինքնամփոփման եւ հոգեզմայլ վերացման վիճակ մը, ուր անհատը իր ապահովութիւնը փնտրած է կրօնի պարզեւած անդորրութեան մէջ, եւ իր ստեղծագործական ամբողջ եռանդը նուիրաբերած է կրօնական բնագաւառի ստեղծագործական դրսեւորման:

Մեր տրամադրութեան տակ ունեցած թագի արժանիքը կը կայանայ այն բանի մէջ, որ ան հնագոյնն է գոյութիւն ունեցողներուն մէջ, եւ որոշ գաղափար կու տայ իր ժամանակի եկեղեցական հանդերձանքի մասին:

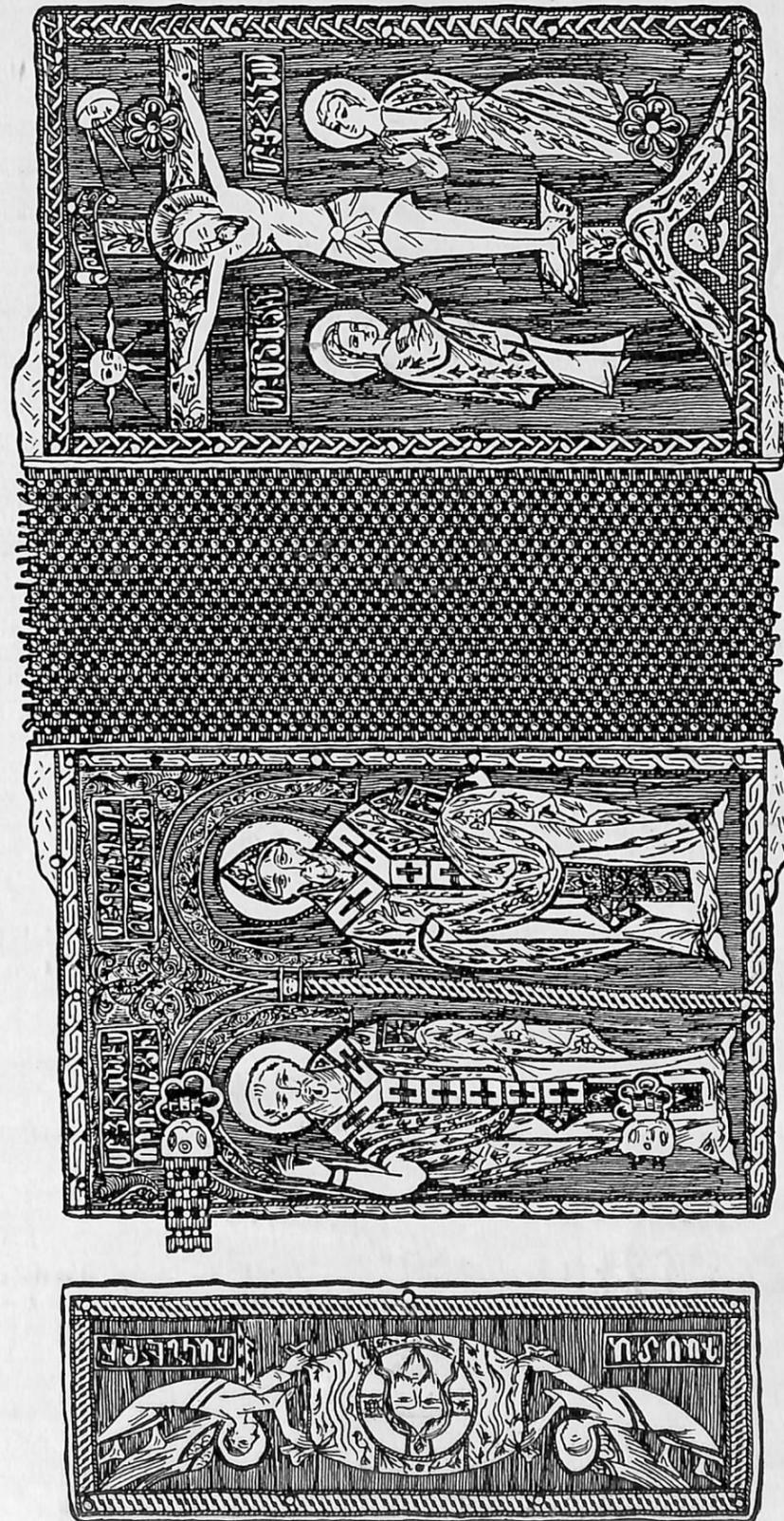
Երեւանի Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Մատենադարանի թիւ 3033 ձեռագրի պահպանակը (միայն Ա. կող), անցեալի զարդանկարներու ճոխութեան վրայ յենուած, չի՛ կրնար ստեղծագործական լուրջ աշխատանք մը համարուել եւ իր կեդրոնի մկրտութեան տեսարանի խմբաքանդակը ժամանակի թոյլ դրուագման արտայայտութիւններէն է:

Էջմիածնայ թանգարանի քչոցի կեդրոնական մասնիկը վառ երեվակայութեան եւ հանգարտ գոյակիճակի արդիւնք է: Հաւանաբար ապահով շրջանի մը մէջ գտնուող վանքի մը մէջ դրուագուած է, հոգեկան հանգստութիւն վայելող արծաթագործի մը կամ նիւթական ակնկալութիւն չունեցող վանականի մը ձեռքով: Առեղծուածային այս «արծիւը» կրնանք բարութեան (աղանի) եւ ոյժի (արծիւ) միաձուլումը նկատել, բարութիւնը՝ Եկեղեցւոյ ազնիւ դերը արտայայտող, իսկ ոյժը՝ որպէս Եկեղեցւոյ պաշտպան, անհրաժեշտութիւն մը, որ իր ժամանակին կը պակսէր ապահովելու համար գոյութիւնը Եկեղեցւոյ, եւ իր հաւատացեալ, սակայն անպաշտպան ժողովուրդին: Այս արծիւը հայկական մանրանկարչութեան մէջ յաճախակի օգտագործուող թռչնամարմին եւ մարդագլուխ փիւնիկի կամ առիւծամարմին եւ մարդագլուխ Սիինքսի ժՁ. դարու տարբերակը կրնանք նկատել:

Համեմատելով հայ ժողովրդի առօրեայ կեանքի որակին հետ, որ լի էր արհաւիրալից դրուագներով, ժՆ.-ժՁ. դարերու հայկական ոսկերչութիւնը եւ արծաթագործութիւնը, իր տարուբերուող որակով, ուշագրաւ երեւոյթ մըն է հայ արուեստի պատմութեան հարուստ ենթապատկերին վրայ: Յենուելով անցեալի մեծարժէք գանձերու եւ գալիք դարերու ստեղծագործական հարուստ արտադրութեան վրայ, ժՆ.-ժՁ. դարերու ոսկերչութիւնը կազմած է այն կամուրջը, որ իր աղքատիկ, սակայն ամուր կամարներու վրայ յեցած, փոխադրած է մեր արուեստի հին աւանդութիւնները դէպի նորագոյն դարերու հարուստ ժամանակաշրջանը:

Երախտապարտ պէտք է ըլլանք այն հայ վարպետներուն որոնք վերոյիշեալ դժուարին ժամանակաշրջանին մէջ անդուլ եւ անդադար արտադրելով, կրկնելով ու ստեղծագործելով այն բոլորը որ կարելի էր արտադրել տուեալ ժամանակաշրջանին, օգտագործած են զարթօնքին եւ իւրայատուկ վերածննդեան այն հայ արուեստին, որ դաժան դէպքերու բերումով ուշացած էր:

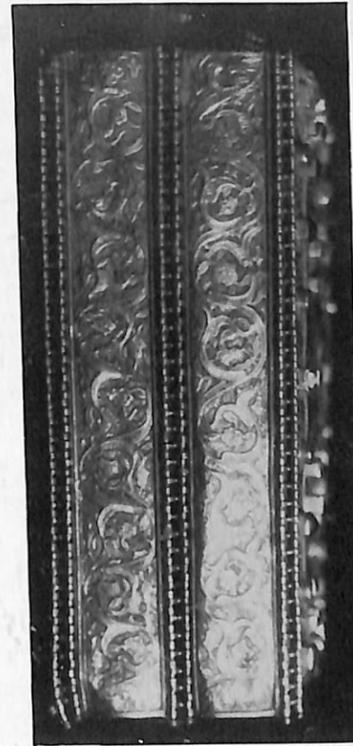
ՀԱՅԿ ՏԵՐ ԴԵՒՈՆԴԵԱՆ

Նկ. 1. Գրիգոր Տաթեւացիի կողմէ բնութիւնակրած Աւետարանի փորագրագարդ ոսկեայ պատկասմանը:

Նկ. 2. Յովհաննէս Որոտնեցի եւ Գրիգոր Տաթևացի:
Մանրանկար՝ խաչատուր արեղայի:

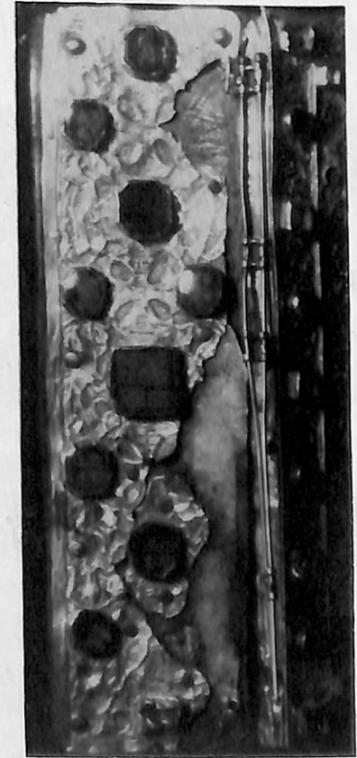
Կոնակ

Ա. կող

Բ. կող

Փական

Նկ. 3. Ա. Էջմիածնայ վանքի գանձատան ոսկեայ պահպանակը:

ՏՓԼՈ ՅԸԿ ԾԽԼՄԻՈ ԳԻՄ
 ՅԿՄՈ ԲՄՆԻՈ ԲԿԻՄԸՈ ԲԿԻՄ

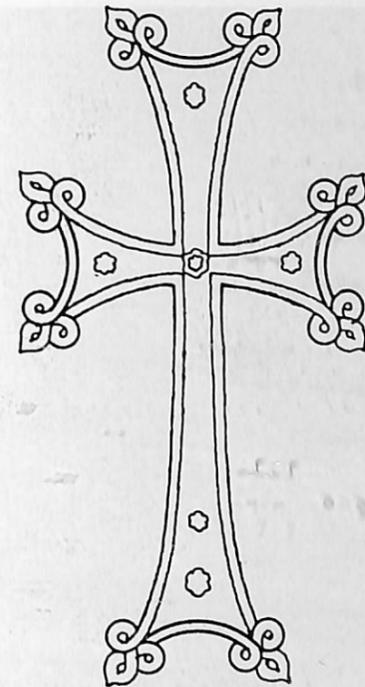
Նկ. 4. Ա. կողի վերելի արձանագրութիւն:

ԽՆՈ ԱՍՐՈ ԳԻ ՕՄՆ
 ԽԶՋՈ ԳՐ Օ ԳՐ ՕՆՔ

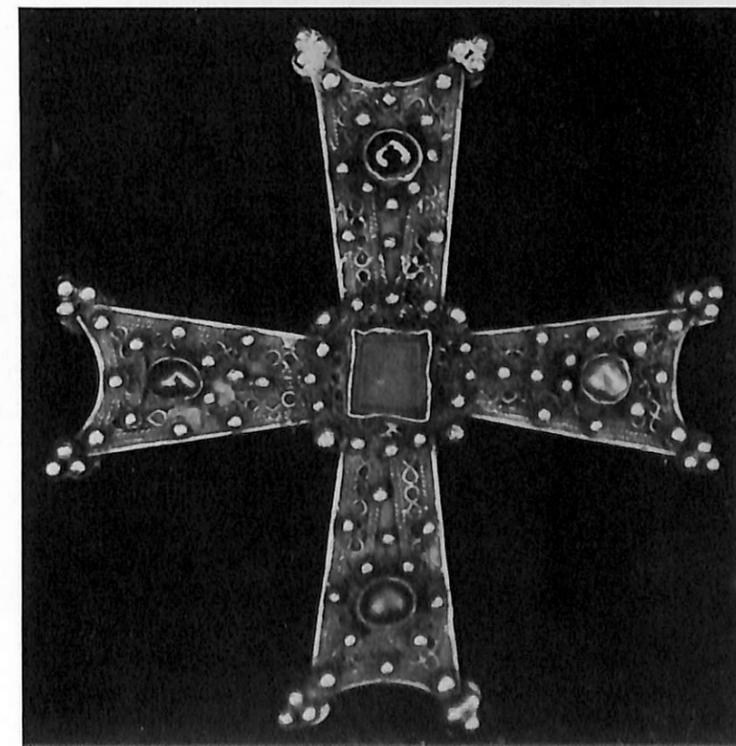
Նկ. 5. Բ. կողի վերելի արձանագրութիւն:

ԽԸԱՅ ԱԽՐ ԽԸԱՅԱԿԻՍ ԽԸԱՅՍՓԱՐ ՅԱՂՍՆ

Նկ. 6. Փականի վրայի խորաֆանդակ արձանագրութիւն:

Նկ. 7. Հայկական դասական խաչ, 1308 թուի խաչքար վարպետ Մովսէսի:

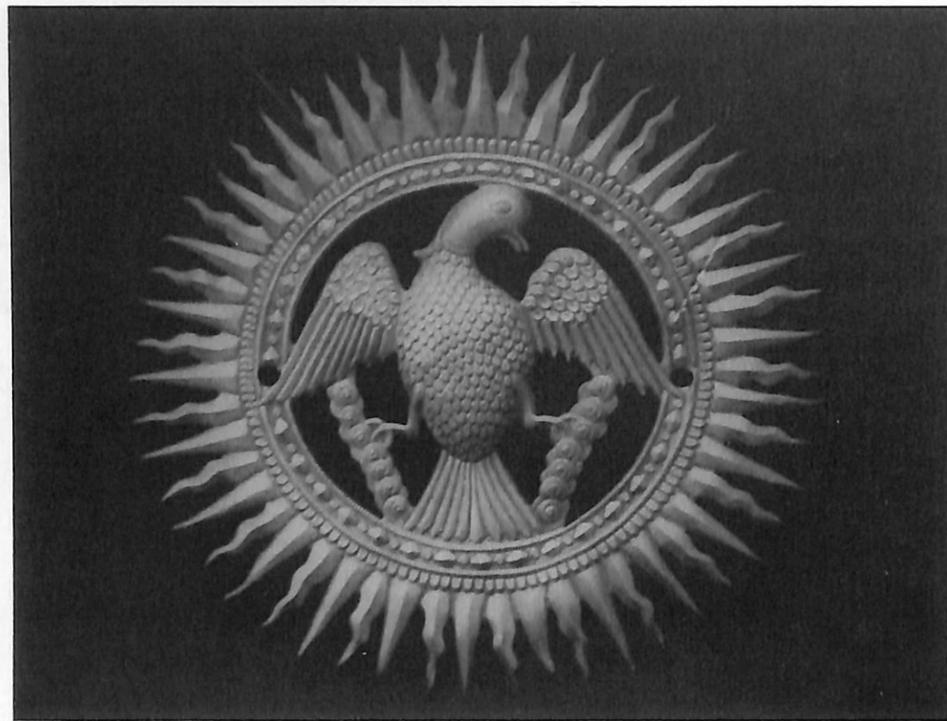
Նկ. 8. Արծաթեայ խաչ: Հաւանաբար լանջախաչ:

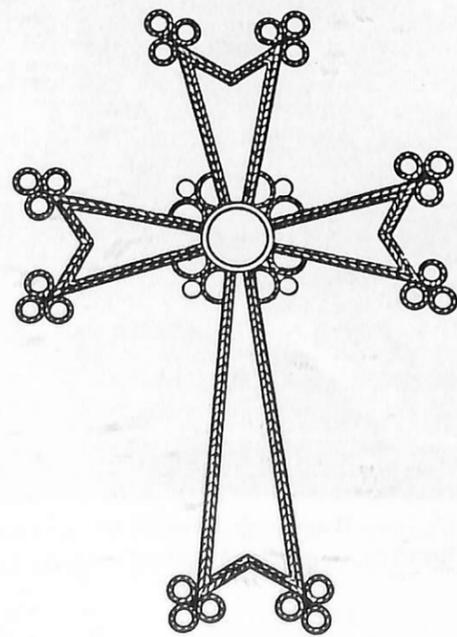
Նկ. 9. Եկեղեցական թագ (կամ սաղաարտ): ժԶրդ դար:

Նկ. 10. Մերոպ Մաշտոցի անուան Մատենադարան;
թիւ 3033 ձեռագրի արծաթեայ պահպանակ:

Նկ. 11. Քշոցի մաս, «Ճախանչաւոր արծիւ»:

Նկ. 12. Գեղակերտ խաչ ժՁ դարէն:

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻԻ «ՆԵՐԲՈՂ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻՆ»

(Շար.)

Շարունակելով «Ներբող Աստուածածնիի» մեր ուսումնասիրութիւնը, մենք կանգ կ'առնենք այժմ Գրիգորի գործածած սուրբգրական տուեալներուն եւ անոնց մեկնաբանութեան վրայ: Նախ եւ առաջ պէտք է նշել, որ դժուար է ճշդիւ գնահատել Գրիգորի տուրքը Աստուածաշունչին հանդէպ: Իր յիշողութիւնը եղած է, ինչպէս կը հաստատէ Թորգոմ Սրբազան (Գուշակեան), «կենդանի համաբարբառն» Աստուածաշունչի⁵⁹: Ըստ որում ան իր միտքը ապահով եւ փաստարկուած կը պահէ միշտ հետեւելով աստուածաշնչական խորքի մը եւ ազատօրէն օգտագործելով անոր տիպական համակարգը. եւ այս՝ եթէ նոյնիսկ իր նիւթը ուղղակիօրէն չէ վերցուած Հին կամ Նոր Կտակարանէն: Ապա երբ ան կը մէջբերէ Ս. Գրքէն քաղուածք մը, կ'ուզէ մանաւանդ այսու իր խօսքը զետեղել Աստուծոյ ծրագրին փրկչական մակարդակին վրայ: Չմոռնանք որ, Անանիա վանահօր քով, Գրիգոր եղած է հետեւող աշակերտ Ս. Գրքի մեկնաբանութեան բնագաւառէն ներս: Անուրանալի է նաեւ որ, տակաւին 977 թ., երիտասարդ գրագէտը ճշմարիտ տաղանդով կը մեկնաբանէր Սողոմոնի «Նրգ երգոցը»:

Ամբողջ Ս. Գիրքը առկայ է նարեկեան տեքստի մէջ. Պօղոսի թուղթերը, Յովհաննու պատմմաները, արարչութեան պատմմը, Սաղմոսարանի ամէնէն մութ կէտերը, մարգարէները, Ղուկասու աւետարանը եւ միւս համատեղական աւետարանները: Յղումները բազմաթիւ են. մօտ-մօտի կը գտնենք հեռուոր ակնարկութիւններ եւ գրեթէ տառացի յիշատակութիւններ: Ամէն պարագայի, Գրիգոր կը ձեւափոխէ տուեալ սուրբգրական տուեալ իրեն յատուկ, աւելի բանաստեղծական միջոցառումներով: Յոր. ԼԸ 7ի մէջ, օրինակ, ան կը փոխարինէ «յորժամ եղ են աստեղք ծերք» ստորագաս նախադասութիւնը բնագրին աւելի պատեհ «՛ի ստեղծանելն ինձ գայս ամենայն»ով (էջ 69-79, գլ. Ա), մինչ գլխաւոր նախադասութեան ենթակայն՝ «ամենայն հրեշտակք աստեղաց» կը դառնայ «բոլք գօրաց դասուց երջանկացն» (էջ 70), ուր երեք անգամ սեռականի կիրարկումը չբնաղ կերպով կը հարստացնէ յիշատակութիւնը: «Աստղ» կամ «հրեշտակք աստեղաց» ձեւը կը կորսուի յօգուտ «ստեղծանեմ» բային եւ երջանիկներու խումբին, որ մեզ անմիջապէս կը փոխադրէ տօնական բնորոշ մթնոլորտէ մը ներս:

Ա. Կորն. Բ. 15ի վկայաբերութեան մէջ, Գրիգոր կը գործածէ «մարդն անձնացեալ» գեղեցիկ բանաձեւը՝ (էջ 70, գլ. Բ)՝ փոխանակ «հոգեւորի», եւ տան «քննել» բայը կը փոխէ «պատմել»ու, որ աւելի գրական տերմին է: Այլուր (Սղմ. ԺԹ (ԺԸ), 2), հեղինակը «պատմել» բայը կը փոխարինէ աւելի հոծ ասոյթով մը, «լինել պատմականք» (էջ 71, գլ. Գ), կը զօրացնէ Յոր. ԻԸ. 14ի «չէ առ իս» արտայայտութիւնը «չունիմ գնա»ով եւ փոքր ի շատէ կ'այլափոխէ Յայտն. Ի. 11ը. ունի «փախեաւ երկին եւ երկիր ՚ի մի սասանութիւն ՚ի դիմաց էին եւ տեղի ոչ գտաւ» (էջ 71, գլ. Դ) փոխանակ սուրբգրական աւելի դիւրագիւտ «յորոյ երեսացն երկնչէին եւ փախչէին երկինք եւ երկիր եւ տեղի ոչ գտաւ» տան:

Երբեմն եւ կը հանդիպինք երեւութաբար մտացածին բառերու, որոնք սակայն ունին աստուածաշնչական խորունկ հնչականութիւն. այսպէս օրինակ, «գարմ» եւ «գաւակ» բառերը «Բսկ դուրնորեալ ՚ի գարմէ եւ ՚ի գանգուածէ մաքուր գաւակի» գրիգորեան կաղապարին մէջ (էջ 71, գլ. Դ) կը յիշեցնեն յատկապէս Նս. ԺԴ. 22ը. «Յարեայց ՚ի վերայ նոցա, ասէ Տէր Սաբաւովթ, եւ կորուսից գանուն նոցա եւ զգարմ եւ զգաւակ»: Հապա «արկեալ սոցա ուղ ճանապարհի զփայտակերտն գործի հանել ՚ի կամարն երկնից տաճարի» նախադասութիւնը (էջ 72, գլ. Ե) ձեւով մը կը վերարտադրէ Ա. Թես. Գ. 11ի բառերը. «Այլ ինքն Աստուած եւ Հայր մեր եւ Տէր մեր Յիսուս Գրիստոս ուղղեսցէ զճանապարհս մեր առ ձեզ»: Հետեւեալ քաղուածքին ետին, «եւ կանգնեաց զսորան կործանեալ աղամեան մարմնոյն ՚ի նորոգութիւն շինութեան քրիստոսական ուխտին դաշնաւորութեան»

⁵⁹ Նարեկ աղօթմատեան, թարգմանութիւն Թ. եպ. Գուշակեանի, Անթիլիաս, 1970, էջ 14, ներածութիւն: